

HITLERINIŲ OKUPANTŲ PIKTADARYBĖS NAIKINANT TARYBŲ LIETUVOS BIBLIOTEKAS BEI KNYGŲ FONDUS

KLEMENSAS SINKEVICIUS

Kaip buvo konstatuota Niurnbergo procese, teisiant hitlerinius nusikaltėlius, „okupuotų teritorijų tautų nacionalinės kultūros naikinimas buvo hitlerinių suokalbinių bendro plano nustatyti pasaulinį viešpatavimą dalis“¹.

Ne antraeilį vaidmenį, naikinant nacionalinės kultūros turtus, suvaidino pati hitlerinė kariauna. Kūr tik Europoje ji bepasisukdavo, ten liepsnodavo ir bibliotekas.

Pirmąją karo su Jugoslavija dieną hitleriniai maitvanagiai numetė padegamąsias bombas ir sudegino Belgrado nacionalinę biblioteką, turėjusią 0,5 mln. tomų, daug retenybų bei rankraščių².

Karo pirmoje pusėje fašistinės Vokietijos spauda su pasigardžiovimu informavo skaitytojus apie tai, kad Londono bombardavimai privertė neribotam laikui uždaryti Britų muziejų, sunaikino Londono universiteto koledžo biblioteką su 100.000 knygų bei Anglijos centrinę nacionalinę biblioteką³ ir t. t.

Hitlerinė kariauna bibliotekas padeginėdavo sąmoningai. Pavyzdžiui, pralinkus keletui valandų po to, kai ji įžengė į Leveną (Belgija), įsiliepsnojo katalikiškojo universiteto biblioteka, tu-

rėjusi 900.000 knygų. Kadaisė Vatikanas Leveno universitetui buvo patikėjęs sudarinėti eretiškų knygų sąrašus („Index librorum prohibitorum“). Būdamą neeilinė katalikiškojo pasaulio biblioteka, sudegusi per Pirmąjį pasaulinį karą, ji⁴ buvo greitai atkurta vis su savo puošnumu ir turtingumu. Todėl bibliotekos sudegimas sukėlė katalikiškojo pasaulio pasipiktinimą, ir hitleriniams laikraštiniams beliko meluoti, esą tai padarę „anglų diverzantai“⁴.

Tačiau tai, ką hitlerinė kariauna darė Vakarų Europoje naikindama bibliotekas, buvo tik preliudija tiems niokojimams, kurie buvo rengiami Tarybų šalies bibliotekoms.

Karo prieš Tarybų Sąjungą pradžioje Hitlerio nurodymu kariuomenei įsakoma negesinti gaisrų, išskyrus atvejus, kai dega pastatai, „kurie turi būti panaudoti kariuomenės daliniams“, bei įteigiama, kad „jokie istoriniai ar meno paminklai Rytuose (taip hitleriniai fašistai vadino Tarybų Sąjungą — K.S.) neturi reikšmės“⁵. Hitlerinė kariuomenė gauna nurodymą miestus „daužyti artilerijos ugnimi ir oro antskrydžiais, priverčiant gyventojus bėgti“⁶, bei naikinti viską, kas yra „anks-

¹ Нюрнбергский процесс.— М., 1958, т. 3, с. 519.

² Závada V. Jihoslovanské knihovny po válce.— Slovanská knihověda, 1947, č. 1/4, s. 51.

³ Kurze neue Nachrichten.— Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1941, H. 7/8, S. 292; H. 9/10, S. 371; 1942, H. 1/2, S. 79.

⁴ Válečné pohrony knihoven.— Casopis českých knihovníků, 1940, č. 4, s. 112.

⁵ Преступные цели — преступные средства.— М., 1968, с. 66—67.

⁶ «Совершенно секретно! Только для командования».— М., 1967, с. 339.

tesnio bolševikų valdymo simboliai“, įskaitant mokyimo ir mokslo įstaigas, mokyklas ir bibliotekas⁷.

Vos tik įžengę į Rygą, hitlerininkai sudėgina Latvijos TSR Mokslių Akademijos biblioteką, turėjusią 400.000 knygų⁸. Biblioteka veikė nuo 1524 metų, turėjo turtingus Rygos leidinių bei letistikos fondus. Beje, ir šiuo atveju hitlerininkai spaudoje bandė įrodinėti, esą biblioteką padegę „bolševikų agentai“⁹.

Hitlerininkai okupantai sunaikino Odesos valstybinę viešąją biblioteką, turėjusią apie 2 mln. knygų, Ukrainos TSR Mokslių Akademijos bibliotekos knygomis kūrėno krosnis, Charkovo mokslinės V. Korolenkos bibliotekos knygomis lygino gatvėje duobes¹⁰. Laikiniai okupuotoje teritorijoje hitlerininkai grobikai sunaikino arba smarkiai apiplėšė daugiau kaip 200 aukštųjų mokyklų bibliotekų¹¹, sunaikino 43.000 masinių bei 82.000 mokyklų bibliotekų¹².

Viską naikinančią hitlerinės kariuomenos kariavimo taktiką itin aštriai pajuto Tarybų Lietuva. Norėdami sukelti paniką tarp taikių gyventojų, hitlerininkai ankstyvą 1941 m. birželio 22 d. rytą bombardavo karinės reikšmės neturėjusius Vilnių, Siaulius, Tauragę,

Jonavą, Zarasus ir kitus miestus, Vilkaviškyje buvo sugriauta pusė namų, Alytuje—trečdalis¹³. Reicho ir okupuotų teritorijų vokiškoji spauda sumirgėjo tarybinių miestų griuvėsių nuotraukomis. Degančios Jonavos nuotrauką išspausdino net vadinamojo Protoktorato (t. y. okupuotos Čekijos) vokiškas žurnalas¹⁴.

Frontui slenkant per Lietuvą, hitlerinė kariuona sudėgino Antalieptės (271 knyga), Aukštadvario (1540 knygų), Darbėnų (2245 knygų), Gargždų (1993 knygų), Jonavos (2420 knygų), Kelmės (2049 knygos), Kražių (2535 knygų), Kvėdarnos (2053 knygų), Lazdijų (2474 knygos), Marijampolės (dab. Kapsukas, apie 10.000 knygų), Merkinės (2083 knygos), Pašvitinio (1077 knygos), Raseinių (10.302 knygos), Rietavo (1935 knygos), Subačiaus (324 knygos), Šėtos (1710 knygų), Silalės (1860 knygų), Tverų (208 knygos), Valkininkų (daugiau kaip 4000 knygų), Varnių (1648 knygos), Vilkaviškio (3453 knygos), Zarasų (7144 knygos), Zarėnų (1205 knygos)¹⁵, t. y. 23 iš 241 valstybinės viešosios bibliotekos, 1941 metų pavasarį užregistruotos Lietuvos TSR švietimo liaudies komisariato sąrašė. Kaip rodo ty-

⁷ Гимальдинова З. Становление и развитие сельских библиотек Украины (1917—1959 гг.): Диссертация...—М., 1974, л. 162.

⁸ Библиотеке—450.—Рига, 1974, с. 36.

⁹ Redlich F. Rigaer Stadtbibliothek.—Deutsche Zeitung im Ostland, 1942, 13. September.

¹⁰ Нюрнбергский процесс..., 1957, т. 1, с. 477; 1958, т. 3, с. 539.

¹¹ Круглянский М. Р. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны.—М., 1970, с. 107.

¹² Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР.—Изд. 3-е, перераб. и доп.—М., 1980, с. 273.

¹³ Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare.—V., 1975, p. 15.

¹⁴ Böhmen und Mähren, 1941, H 6, S. 279.

¹⁵ Sąrašas sudarytas remiantis Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo—toliau: CVA.—(R—629, ap. 1, b. 1051, l. 17, 24, 43, 115; b. 1052, l. 19—22; b. 1053, l. 12, 44; b. 1056, l. 34; b. 1058, l. 10; b. 1061, l. 2; b. 1065, l. 8; b. 1070, l. 12; b. 1072, l. 3; b. 1073, l. 13; b. 1076, l. 1), okupantų 1943 m. balandžio 1 d. bibliotekų anketos, tarybinės (Kultūrinis gyvenimas.—Valstiečių laikraštis, 1941, gegužės 30) bei okupantų periodinės spaudos (Žasytis T. Žinios iš provincijos.—Naujoji Lietuva, 1942, spalio 27; Dainutis. Žinios iš provincijos.—Ten pat, lapkričio 17; Iš visos Lietuvos.—Ateitis, 1943, spalio 20) duomenimis.

rimai, 1941 metų pavasarį respublikoje dar buvo įsteigta ne mažiau kaip 20 valstybinių viešųjų bibliotekų, kurių iki karo pradžios nesuspėta įtraukti į minėtą sąrašą¹⁶. Kiek iš jų buvo sudeginta, neįmanoma nustatyti.

Hitlerinė kariauna degino mokyklas, kartu žūdavo ir jų bibliotekas. Okupacinės administracijos rinktomis žiniomis, pirmomis karo dienomis buvo sudegintos mokyklos Jonavoje, Kretingoje (dvi), Raseiniuose (trys), Tauragėje, Naujojoje Vilnioje, Vilniuje ir Zarasuose bei Skuodo, Kazlų Rūdos, Nemakščių (trys), Kražių, Gražiškių, Batakių (dvi), Gaurės, Kvėdarnos ir Tauragnų valsčiuose, o 71 mokyklos patalpos buvo „apgadintos“¹⁷, tačiau nenurodant „apgadinimo“ laipsnio. Reikia pažymėti, kad okupacinės administracijos sudarytas sudegintų mokyklų, vadinasi, ir jų bibliotekų sąrašas yra nepilnas. Dargi okupantų spaudoje buvo paminėta šiame sąrašė neužregistruota sudeginta Merkinės gimnazijos biblioteka¹⁸.

Hitlerinė kariauna sudegino dešimtis pirkių-skaityklų, profsąjungų ir kitų bibliotekų. Kadangi šios bibliotekos buvo likviduojamos urmu ir niekas nefiksavo jų sudeginimo faktų, sudaryti jų sąrašą neįmanoma. Iš specialiųjų bibliotekų grupės buvo sudeginta Centrinė mokslinė medicinos biblioteka¹⁹.

Daugelyje bibliotekų, kurios išvengė ugnies, apsistojo hitlerinė kariuomenė, įsirengė štabus, nakvynvietes ir pan. Nuniokojimai buvo dideli. Vokiečiams išvykus, kaip rašoma Seduvos valstybinės viešosios bibliotekos raporte, buvo „visos durys atplėštos, stalčiai iš-

laužti, knygos išvartytos ir išmėtytos, laikraščių ir žurnalų neįrasti komplektai beveik visi išmėtyti ir suplėšyti, baldai apgadinti“. Leipalingio valstybinės viešosios bibliotekos raporte buvo rašoma, kad „vokiečiai kariai [. . .] išlaužė visas bibliotekos buto duris. Bibliotekininko stalo stalčių išlaužti dugnai ir išardytos visos bylos, knygos ir kt., nors stalčiai buvo ir neužrakinti“. Vokiečiams išvykus, Petrašiūnų valstybinė viešoji biblioteka pasigedo stalų, kėdžių, lentynų, Pasvalio — kėdžių ir radijo aparato akumuliatoriaus, Vilniaus m. Kuprioniškių — baldų, Kudirkos Naumiesčio — rašomosios mašinėlės ir popieriaus, Siesikų pirkių-skaityklos — radijo aparato²⁰ ir t. t.

Sie raportai atskleidžia tik mažą dalį tos žalos, kurią hitlerinės kariuomenės įsibrovimai į patalpas padarė bibliotekoms. Reta valstybinė viešoji biblioteka turėjo vedėją, nes visus Tarybų valdžios skirtus darbuotojus vadina moji Laikinoji Lietuvos vyriausybė nuo 1941 m. birželio 22 d. paskubėjo atleisti²¹, o nauju paskyrimu keletą mėnesių nebuvo kas pasirūpina. Nebuvo kam rašyti raportų. Antra vertus, okupacinė administracija nedelsė paskelbti potvarkį, numatantį mirties bausmę už bet kokias kalbas, žeminančias hitlerinės kariuomenės „orumą“. Dėl to nėra pagrindo manyti, kad raportų galėjo būti daug arba kad jie būtų tikslūs. Objektivos žinios galėjo būti pateiktos tik po respublikos išvadavimo. Kaip rašo savo prisiminimuose buv. Zemaičių Naumiesčio bibliotekos vedėja J. Verpečinskienė, hitleriniai ka-

¹⁶ Plačiau žr.: Sinkevičius K. Valstybinių viešųjų bibliotekų tinklo reorganizavimas ir plėtimas 1940—1941 m.— Bibliotekų darbas, 1981, Nr. 1, p. 33—35.

¹⁷ CVA, R-743, ap. 5, b. 44, l. 22, 28, 47, 49, 50, 52, 58, 63—65, 68.

¹⁸ Žinios iš provincijos.— Naujoji Lietuva, 1942, spalio 14.

¹⁹ Liudkevičienė E. Valstybinei mokslinei medicinos bibliotekai 25 metai.— Sveikatos apsauga, 1969, Nr. 12, p. 39.

²⁰ CVA, R-629, ap. 1, b. 1051, l. 47, 92; b. 1053, l. 2, 65; b. 1065, l. 10; b. 1075, l. 76.

²¹ Masinės žudynės Lietuvoje.— V., 1965, d. 1, p. 55.

reivos, trumpai „šeimininkavę“ bibliotekos patalpose, sunaikino pusę bibliotekos fondo²².

Analogiško likimo susilaukė ir mokyklų, kuriose buvo apsistojęs hitlerinė kariuomenė, bibliotekos. Lazdijų gimnazijoje vokiečiai atplėšė bibliotekos duris, viską suvertė ir sujaukė, duris sukapojo. Biržų gimnazijoje biblioteka buvo išplėsta, vertingos knygos ir atlasai išgrobti. Hitlerinė kariuomenė „šeimininkavo“ taip pat Vilniaus suaugusiųjų gimnazijos, Vilniaus antrosios gimnazijos, Šiaulių pirmosios gimnazijos, Kretingos pirmosios pradžios mokyklos, Šiaulių prekybos instituto, Vilniaus pirmosios ir penktosios gimnazijų²³ ir kitų mokyklų patalpose.

Frontui tolstant, hitlerinės kariuomenės Lietuvoje mažėjo, tačiau patalpos bibliotekoms retai buvo grąžinamos. Jose kūrėsi įvairios okupantų įstaigos. Iš specialiai bibliotekai statytų ir gerai įrengtų patalpų iškeliami Kauno dr. V. Kudirkos viešoji biblioteka²⁴. Švenčionių valstybinės viešosios bibliotekos patalpose įsikuria gestapo bei policijos būstinės²⁵. Vos įžengę į Vilnių, okupantai užima Lietuvos TSR Mokslų Akademijos trečiosios bibliotekos rūmus²⁶, užrakina ir užantspauduoja penktąją valstybinę viešąją biblioteką²⁷. Abejuose rūmuose jie pasilieka iki Vilniaus išvadavimo. Okupantai užima Raudondvario vaikų prieglaudos ir mokyklos patalpas, dalis mokyklos bib-

liotekos knygų sunaikinama²⁸. Okupantai buvo užėmę Jiezno, Panevėžio, Kauno Sančių²⁹ bei Zaliakalnio³⁰ ir kitų valstybinių viešųjų bibliotekų patalpas, dažniausiai pasisavindami ir inventorių. Vokiečių kareiviai pasiliko neišsikraustę iš Šiaulių pirmosios gimnazijos, Kretingos pradžios mokyklos³¹ ir kitų mokyklų patalpų.

1941 m. rugpjūčio pradžioje karinę administraciją Lietuvoje pakeitė vokiečių civilinė okupacinė administracija. Ji tęsė toliau bibliotekų naikinimo akciją.

1941 m. rugsėjo 4 d. Ostlando reichskomisaras išleidžia potvarkį, kuriuo skelbiama, kad „komunistų partijos ir jos pagalbinių organizacijų turtas konfiskuojamas“³². Tai reiškė partinių kabinetų, komjaunimo, profsąjungų, pionierių rūmų, Laisvamųjų etinės kultūros draugijos, Lietuvos liaudies pagalbos sąjungos, Jaunųjų valstiečių ratelių bibliotekų „oficialų“ likvidavimą. Faktiškai jos buvo sunaikintos pirmomis okupacijos dienomis. Laikinosios Lietuvos vyriausybės švietimo ministerijos įsakymu nuo birželio 23 d. buvo „oficialiai“ likviduojamos pirklių-skaityklų ir kultūros namų bibliotekės³³.

Visos šios okupantų sunaikintos bibliotekos 1940–1941 Tarybų valdžios metais buvo kūrimos ir reorganizavimosi stadijoje, todėl tikslių statistinių žinių apie jas neturime. Manome, kad

²² Verpečinskienė J. Bibliotekos kelias per 20 metų.— Bibliotekų darbas, 1960, Nr. 1, p. 29.

²³ CVA, R-629, ap. 1, b. 149, l. 21, 22, 26, 62, 79; b. 170, l. 38; b. 276, l. 57; b. 445, l. 69, 74, 75.

²⁴ Vinco Kudirkos biblioteka.— Tarybų Lietuva, 1944, lapkričio 25.

²⁵ Vilnaus V. Kapsuko u-to Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau—VUB RS), F 85—B 498, l. 41.

²⁶ Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas.— V., 1969, p. 225.

²⁷ CVA, R-629, ap. 1, b. 1051, l. 14.

²⁸ Raudondvaris.— K., 1969, p. 151.

²⁹ VUB RS, F 85—B 344, l. 29; —B 461, l. 21; —B 486, l. 12.

³⁰ Žilvitytė J. Biblioteka auga.— Tarybų Lietuva, 1947, kovo 23.

³¹ CVA, R-629, ap. 1, b. 149, l. 26, 62.

³² Amtsblatt der Generalkommissars in Kaunen, 1941, H. 5, S. 66.

³³ Uždaromi (...).— Okininko patarėjas, 1941, liepos 18.

partinių kabinetų bibliotekų galėjo būti arti 30, kai kurios jų buvo gana stambios, pavyzdžiui, LKP CK partinio švietimo namų biblioteka — apie 4000 knygų, LKP Panevėžio apskrities komiteto partinio kabineto biblioteka — apie 5000 knygų ir t. t. Profsąjungų bibliotekų galėjo būti ne mažiau kaip 300. Kai kurios jų buvo irgi gana stambios, sakysim, Centrinė profsąjungų biblioteka Vilniuje — apie 30.000 knygų, geležinkelininkų profsąjungos Vilniaus klubo biblioteka — apie 10.000 knygų, medicinos darbuotojų profsąjungos biblioteka Kaune — apie 3000 knygų, „Kauno audinių“ biblioteka — daugiau kaip 3000 knygų, ryšių darbuotojų profsąjungos Vilniaus klubo biblioteka — apie 2000 knygų, žemės ūkio darbuotojų profsąjungos Vilniaus klubo biblioteka — daugiau kaip 2000 knygų ir t. t. Hitlerinės agresijos išvakarėse respublikoje buvo ne mažiau kaip 1500 komjaunimo, Lietuvos liaudies pagalbos sąjungos, Laisvamųjų etinės kultūros draugijos, Jaunųjų valstiečių ratelių ir įvairių kitų organizacijų bei įstaigų bibliotekėlių ar skaityklų, veikė ne mažiau kaip 384 pirkios-skaityklos, turėjusios etatinius darbuotojus, buvo kuriamos jų bibliotekėlės³⁴.

Vykdydami rasistinę politiką, siekdami laipsniškai išnaikinti ištisas tautas, hitleriniai fašistai neatidėliodami sunaikino žydų bibliotekas. Kaune buvo uždarytos ir likviduotos žydų kalba

knygų turėjusios Senamiesčio valstybinė viešoji biblioteka, Žydų mokslo mylėtojų draugijos biblioteka, buv. komercinė Abelio Balošerio biblioteka (apie 36.000 knygų lietuvių, žydų, vokiečių, rusų, lenkų, prancūzų ir anglų kalbomis³⁵) ir kt. Vilniuje buvo likviduotos Valstybinė viešoji vaikų biblioteka (apie 20.000 knygų³⁶), buv. komercinė Syrkino biblioteka (daugiau kaip 18.000 knygų³⁷), Lietuvos TSR Mokslų Akademijos trečioji biblioteka (apie 40.000 knygų), Valstybinės viešosios ketvirtoji (buv. Strašuno, apie 40.000 knygų) ir penktoji (apie 50.000 knygų, iš kurių 15.000 žydų, 20.000 rusų, 7000 lenkų kalbomis) bibliotekos³⁸. Hitleriniai okupantai uždarė visas rusų, žydų, baltarusių mokyklas — 19 vidurinių, 17 nepilnų vidurinių, keleta specialiųjų, daug pradžios mokyklų³⁹. Kartu buvo likviduotos ir jų bibliotekos.

Buvo likviduojamos bibliotekos ir be aiškaus loginio preteksto — Kuprioniškių valstybinė viešoji (1445 knygos) bei Mokinių biblioteka (per 15.000 knygų) Vilniuje, Subačiaus geležinkelio stoties ir Smalvų valstybinės viešosios bibliotekos⁴⁰. Iš daugiau kaip 20 valstybinių viešųjų bibliotekų, steigtų 1941 metų pavasarį ir dar neįregistruotų Svetimo liaudies visos komisariatai, buvo likviduotos visos, išskyrus tik tris — Ignalinos, Turmanto ir Dieveniškų.

Hitleriniams okupantams perkarpius Tarybų Lietuvos žemėlapi, dalis res-

³⁴ Plačiau žr.: *Stinkevičius K. Partinių bibliotekų kūrimas ir veikla 1940–1941 m.— Bibliotekų darbas*, 1981, Nr. 6, p. 29–31; — *Profsąjungų bibliotekų tinklo kūrimas 1940–1941 m.— Ten pat*, Nr. 9, p. 27–31; — *Įstaigų, organizacijų bei visuomeninės viešosios bibliotekos 1940–1941 m.— Ten pat*, 1982, Nr. 2, p. 33–36; — *Pirklių-skaityklų ir kultūros namų bibliotekėlių tinklo kūrimas 1940–1941 m.— Ten pat*, Nr. 9, p. 24–27.

³⁵ CVA, R-629, ap. 1, b. 1059, l. 11; b. 1051, l. 21.

³⁶ *Drzewiecki J. Przechadzka po wileńskich wypożyczalniach ksiązek.— Prawda wileńska*, 1941, birželio 14.

³⁷ CVA, R-614, ap. 1, b. 23, l. 23.

³⁸ Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — MACB RS), F 159—21, l. 9.

³⁹ Hitlerinė okupacija Lietuvoje.— V., 1961, p. 224—225.

⁴⁰ CVA, R-629, ap. 1, b. 1052, l. 22; b. 1051, l. 7, 253.

publikos teritorijos buvo inkorporuota į reichą. Joje buvo Druskininkų, Sklėrių-Kabelių, Marcinkonių ir Ratnyčios valstybinės viešosios bibliotekos, Druskininkų ir Marcinkonių nepilnųjų vidurinių mokyklų, keliolika pradžios mokyklų, pirklių-skaityklų ir kitokių bibliotekų, Druskininkuose buvo kuriama mokytojų seminarija, kurios bibliotekos fondui komplektuoti buvo skirta 1000 rb. Hitleriniai fašistai reicho teritoriją užgrobtų žemių sąskaita buvo plėtę ir anksčiau: nuo buržuazinės Lietuvos 1939 metais atplėštas Klaipėdos kraštas, okupuoti Cekoslovakijos bei Lenkijos teritorijų rajonai. Ir visuose šiuose rajonuose, kurie buvo inkorporuojami į reichą, nevokiškos bibliotekos buvo nedelsiant likviduojamos. Bibliotekos buvo likviduotos ir 1941 metais inkorporuotoje į reichą Lietuvoje dalyje. Uždaryti visas čia buvusias mokyklas jau 1941 m. vasarą pareikalavo hitlerinis karo komendantas ⁴¹.

Pirmomis hitlerinės okupacijos dienomis oficialiai buvo nutrauktas ir valstybinių viešųjų, mokslinių, mokyklų bibliotekų darbas. Jų tolesnis likimas ilgai nebuvo aiškus: Ir tik paaiškėjus, kad žaibiškas karas žlugo, kad karas su Tarybų Sąjunga bus ilgas ir sunkus, vokiškieji fašistai ėmė keisti okupacinio administravimo taktiką. Nuo 1941 m. spalio 23 d., t. y. praėjus 4 mėnesiams nuo karo pradžios, okupacinės administracijos vadinamoji Švietimo valdyba valstybinėms viešosioms bibliotekoms leido atnaujinti skaitytojų aptarnavimą ⁴².

Kartu su bibliotekų naikinimu, hitleriniai okupantai ėmėsi masiškai naikinti knygas.

Reikia pažymėti, kad, įžengdami į Tarybų Sąjungos teritoriją, hitleriniai fašistai jau turėjo 8 metų antifašistinių, komunistinių, pacifistinių, žydų tautybės autorių bei kitų jiems nepalankių knygų „ritualinio“ naikinimo patyrimą. Nuo kraupios 1933 m. gegužės 10 d. nakties, kai buvo įvykdyta pirmojo knygų laužo įkūrimo Berlyne ceremonija, hitleriniai fašistai jau buvo sudeginę daugiau kaip 20 mln. knygų ⁴³. Hitlerinei Vokietijai pradėjus agresiją prieš kaimynines šalis, knygų laužai suliepsnojo ir jose: Austrijoje, Cekoslovakijoje, iš Lietuvos atplėštame Klaipėdos krašte, Lenkijoje, Prancūzijoje. Pirmaisiais hitlerinių fašistų siautėjimo metais „juodajame“ sąrašė buvo 120 autorių knygos ⁴⁴, o vėliau — visa su Vokietija kariaujančių šalių literatūra — lenkų, prancūzų, anglų, rusų, amerikiečių — originali bei versitinė, grožinė bei mokslinė.

Jau pirmomis okupacijos dienomis knygų laužai suliepsnojo ir Lietuvoje. Tris dienas knygos buvo deginamos Zemaičių Naumiestyje ⁴⁵. V. Lenino veikalai, S. Nėries eilėraščiai, 22 pavadinimų knygos bei 3 pavadinimų žemėlapiai buvo sudeginti Eržvilko mokykloje ⁴⁶, visi 1940—1941 metų leidiniai — Raguvos valstybinėje viešojoje bibliotekoje ⁴⁷, tarybinės knygos bei TSRS vadovų portretai — Pliūkių mokykloje ⁴⁸ ir t. t. Knygų laužai liepsnojo Kaune, Alsėdžiuose, Vilniuje. Vien

⁴¹ CVA, R-629, ap. 1, b. 1006, l. 153.

⁴² Ten pat, b. 1059, l. 36.

⁴³ Давыдов Е. Фашизм — смертельный враг культуры. — Спутник агитатора, 1941. № 16, с. 27.

⁴⁴ В «черном списке» крамольных книг — почетное место советским писателям. — Правда, 1933, 13 мая.

⁴⁵ VUB RS, F 85 — BJ 169, l. 84—85.

⁴⁶ Eržvilkas. — V., 1970, p. 43.

⁴⁷ Lietuvos TSR kultūros ministerijos archyvas (toliau — KMA), f. 4, ap. 2, b. 73, l. 33.

⁴⁸ Neužmiršime. — V., 1960, p. 90.

tik iš Lietuvos TSR Mokslų Akademijos trečiosios bibliotekos buvo sudeginta 24.000 knygų⁴⁹.

Vis dėlto knygų deginimas tiek Lietuvoje, tiek kitur Tarybų Sąjungoje aukšto „ritualinio“ lygmens neįgavo. Reikalas tas, kad hitlerinei Vokietijai vis labiau trūko žaliavų, ir knygas teko mesti ne į ugnį, o siūsti į popieriaus fabrikus perdirbimui. Tai, žinoma, tik spartino knygų resursų naikinimo tempus. 1942 m. gegužės 28 d. iš Kauno Senamiesčio okupantų uždarytos valstybinės viešosios bibliotekos į žaliavų bazę buvo išgabenta penki sunkvežimiai knygų⁵⁰. Tų pat metų lapkričio 13 d. į Centrinę valstybinę biblioteką atvykęs reicho ministro okupuotoms rytų sritims Rozenbergo okupacinio štabo Lietuvos darbo grupės atstovas skubiai atrinko 13.985 tarybines knygas ir pareikalavo jas perduoti žaliavų centrui net nesudarius vardinio sąrašo⁵¹. Iš Lietuvos TSR Mokslų Akademijos trečiosios bibliotekos į popieriaus fabriką buvo išgabenta 38 tonos knygų⁵². Išlaisvinus Lietuvą, žaliavų sandėliuose bei popieriaus fabrikuose buvo rastos rietuvės dar nespėtų sunaikinti knygų. Vienoje pasiūrėje Kaune buvo tūkstančiai knygų lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų kalbomis⁵³.

Okupuotuose kraštuose hitleriniai fašistai kėsinosi ne tik į jiems nepalan-

klas knygas. Į bibliotekų turtus jie žiūrėjo kaip į šaltinį reicho bibliotekų fondams papildyti. Hitlerinė Vokietija dėl karų, infliacijos bei antilaudinės fašizmo politikos bibliotekų buvo itin neturtinga. Kaip rodo 1942 metų „Vokietijos bibliotekų metraštis“, iš 9 bibliotekų, savo fonduose turėjusių daugiau kaip po 1 mln. knygų, tik 4 buvo Vokietijos teritorijoje, o kitos 5 — užgrobtuose miestuose (Viena, Praha, Štrasburgas, Varšuva, Krokuvu)⁵⁴.

Hitleriniai okupantai iš Prancūzijos į reichą buvo išgabėję 550.000 pagrobtų knygų, iš Olandijos — knygų už 30.000—40.000 markių⁵⁵. Vien tik iš Cekijos aukštųjų mokyklų bibliotekų vokiečiai išgabeno daugiau kaip 850.000 knygų⁵⁶. Lenkijoje vien tik į Poznanėje įrengtą konfiskuotų knygų surinkimo bazę buvo sugabenta apie 2 mln. knygų, kurios čia buvo rūšiuojamos ir atrenkamos siuntimui į reicho bibliotekas⁵⁷. Iš prisigrobtų knygų hitleriniai fašistai buvo pasišovę Frankfurte prie Maino sukurti „stambiausią pasaulyje judaistikos klausimais literatūros biblioteką“⁵⁸.

Itin didelio knygų grobio hitleriniai fašistai tikėjosi Tarybų Sąjungoje ir iš anksto tam ruošėsi. Jau 1941 m. baltijos Rozenbergas ėmė kurti štabus, rengti specialias komandas bei sudarinėti planus kultūrinėms vertybėms iš Tarybų Sąjungos išgabenti⁵⁹. Hitlerio

⁴⁹ MACB RS, F 159—21, I. 10.

⁵⁰ Vaitas K. LTSR centrinė valstybinė biblioteka vokiečių okupacijos metu.— Tarybų Lietuva, 1945, rugsėjo 6.

⁵¹ CVA, f. 1655, ap. 1, b. 81, l. 1—4.

⁵² MACB RS, F 159—21, I. 10.

⁵³ Kvietinskas P. Dar vienas hitlerinių barbarų viešpatavimo Kaune pėdsakas.— Tarybų Lietuva, 1944, spalio 14.

⁵⁴ Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken. Jg. 33. Leipzig, 1943. — Casopis českých knihovníků, 1944, č. 1, s. 16.

⁵⁵ Нюрнберский процесс.— М., 1958, т. 3, с. 578.

⁵⁶ Cerná M. Skody na československých knihovnách a archivech, válkou zaviněné.— Knihovna, 1945—46, č. 10, s. 302.

⁵⁷ Danilewiczowa M. Losy bibliotek polskich.— Londyn, 1942, s. 50.

⁵⁸ Abb G. Bibliotheken der Generalgouvernement im Kriegseinsatz. — Krakauer Zeitung, 1943, 24.—26. April.

⁵⁹ Нюрнберский процесс.— М., 1961, т. 7, с. 230.

įsaku Rozenbergo štabas turėjo teisę okupuotose srityse tikrinti, bibliotekas, archyvus ir kitas ideologines ir kultūrinės visų rūšių organizacijas ir konfiskuoti medžiagą, „reikalingą“ reichui ir Hitlerio partijai, skirstyti vertybes, priklausiusias žydams, neturinčias savininkų, „nežinia kam priklausančias“⁶⁰. Rozenbergo štabo specialiosios darbo grupės veikė Rygoje ir Kijeve, kituose miestuose buvo jų atstovų.

Bet Rozenbergo štabo žmonės buvo ne vieninteliai kultūrinių vertybių grobikai ir netgi ne pirmieji. Įkandin besiveržiančių hitlerinės kariaunos dalinių žygiavo vadinamosios Geringo „ūkio komandos“, kurios valstybinį ir visuomeninį turtą skelbė reicho nuosavybe, registravo jį, perdavinėjo karinei admi istracijai arba gaben o į reichą⁶¹.

Kultūrinių vertybių grobimu rūpinosi ir specialiosios paskirties SS batalionai, veikę pagal fašistinės Vokietijos užsienio reikalų ministro Ribentropo nurodymus. „Ribentropo batalionai“ pasirodė irgi tuojau pat po to, kai tą ar kitą TSRS miestą užimdavo kariniai daliniai. Jie atrinkinėjo ir gaben o į Vokietiją vertingiausią mokslinę aparatūrą, archyvų dokumentus, knygas, kino filmus⁶².

Kultūrinės vertybes grobdavo bei naikindavo ir patys vokiečių kareiviai. Jų „šeimininkavimas“ okupuotų miestų bibliotekose net kelė vėliau atvykusių „įgaliotinių“ susirūpinimą. Kažkoks Abelis, aplankęs kareiviu nuniokotas Minsko bibliotekas, savo raporte siūlė vyresnybei išleisti įsakymus, „kurie ne-

dviprasmiškai uždraustų vokiečių kareiviu i elgtis kaip barbarui“⁶³.

Okupuotų kraštų bibliotekas šniukštinėjo ir hitlerinės Vokietijos bibliotekų darbuotojai.

Prūsų valstybinės bibliotekos direktorius karinės okupacinės administracijos Prancūzijoje bei Belgijoje sudėtyje buvo sudaręs bibliotekų reikalams darbo grupes, kurioms buvo pavesta išnagrinėti čia esančias bibliotekas ir pasirūpinti „vokiečių knygų turtų“ apsauga⁶⁴.

Bibliotekų reikalų „tvarkymas“ hitlerininkų okupuotoje Lenkijoje bei Tarybų Sąjungos srityse buvo pavesta Berlyno universiteto bibliotekos direktoriui. Okupacinės administracijos Lietuvoje aparate irgi buvo bibliotekų reikalų komisaras⁶⁵. Berlyno bibliotekų emisarai 1942 metų vasarą buvo išvykę susipažinti su bibliotekomis Vilniuje, Rygoje, Talinė, Tartu, Novgorode, Smolenske, Kijeve, Charkove, Chersone ir kituose miestuose⁶⁶.

Iš Baltarusijos TSR valstybinės V. Lenino bibliotekos hitleriniai grobikai į Berlyną ir Karaliaučių išgabeno 1,5 mln. vertingiausių knygų, unikalų Skorinos leidinių kolekciją, pirmuosius Lietuvos statuto leidimus. Specialūs įgaliotiniai atrinko ir išvežė Baltarusijos valstybinio universiteto, Politechnikos instituto, Mokslinės medicinos bibliotekos knygas⁶⁷. Iš Ukrainos TSR Mokslų Akademijos bibliotekos hitleriniai grobikai išgabeno: 1941 metais — 305.000 knygų ir žurnalų, 1942 metais — 150.000 knygų ir 4000 plakatų, 1943 metais — 250.000 knygų,

⁶⁰ Преступные цели — преступные средства.— М., 1968, с. 306.

⁶¹ Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare..., p. 56.

⁶² Немецко-фашистский оккупационный режим (1941—1944 гг.)— М., 1965, с. 212.

⁶³ Нюрнбергский процесс.— М., 1958, т. 3, с. 559.

⁶⁴ Wermke E. Bibliotheksschutz in Frankreich.— Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1941, H. 7/8, S. 276—277.

⁶⁵ Biblioteki i księgarnie pod okupacją.— Kultura jutra, 1943, Nr. 1, s. 22.

⁶⁶ Danilewiczowa M. Losy bibliotek..., s. 57.

⁶⁷ Немецко-фашистский оккупационный..., с. 234.

10.000 laikraščių numerių, 10 unikalių rankraštinių knygų, 500 rankraščių⁶⁸. Vien iš Kijevo bibliotekų hitleriniai grobikai išgabeno apie 4 mln. knygų⁶⁹. Hitleriniai grobikai šeimininkavo Novgorodo bibliotekose. Ir kai 1942 m. balandžio 23 d. į Rygą atvyko Rozenbergo štabo viršininkas Utikalis, jo supažindinimui rečiausias 17—18 amžiaus spausdintos bei senos rankraštinės knygos iš Novgorodo buvo nugabentos į Rygą⁷⁰. Iš Latvijos TSR valstybinės bibliotekos į Vokietiją hitleriniai grobikai išgabeno 169.000 knygų⁷¹.

Trejus metus hitleriniai grobikai šminirėjo Lietuvos bibliotekų fonduose.

Jau 1941 m. birželio pabaigoje į Centrinę valstybinę biblioteką užsukę gestapininkai paėmė 22 lietuvių rašytojų knygas⁷².

Jau pirmomis okupacijos dienomis į Vilniaus gestapą buvo nugabentos 8 dėžės vertingiausių Vilniaus ketvirtosios valstybinės viešosios bibliotekos knygų⁷³.

1942 m. rudenį Centrinę valstybinę biblioteką tikrinęs Rozenbergo štabo pareigūnas atrinko išgabnimui į Berlyną daugiau kaip 2000 knygų⁷⁴. Iš Meno akademijos bibliotekos vokiečiai pagrobė 763 vertingiausias leidinius⁷⁵.

Rozenbergo štabo pareigūnai siaubė Vilniaus universiteto biblioteką. Pir-

mausia buvo konfiskuota ir išgabenta judaistikos seminaro biblioteka, vėliau — tarybinė visuomeninė-politinė literatūra, dar vėliau imta atrinkinėti apskrūti tarybinę literatūrą⁷⁶. Universiteto biblioteka okupacijos metais neteko 158.650 knygų⁷⁷. Dalis jų buvo sunaikinta vietoje, dalis išgabenta į Rozenbergo štabą Rygoje „rūšijavimui“ bei gabenimui į Vokietiją.

Knygos judaistikos klausimais bei tarybinė literatūra buvo paimta išgabnimui ir iš Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos. 1943 metais iš Mokslų Akademijos trečiosios bibliotekos į Berlyną buvo išsiųsta 10.000 vertingų senų leidių. Tūkstančiai vertingų žydų religinių knygų, kurios turėjo 1.250.000 rb. vertę, buvo išgabenta į Rozenbergo štabo centrinę valdybą Frankfurte prie Maino⁷⁸.

Hitleriniai okupantai grobė uždarytų organizacijų bei asmenines suimtųjų, nužudytųjų bei pasitraukusiųjų į šalies gilumą tarybinių piliečių, žydų tautybės piliečių bibliotekas. 1941 m. rugpjūčio 18 d. reichs komisaras Ostlandui paskelbė potvarkį permirti visą „TSRS turta“⁷⁹. Atskiras potvarkis išleidžiamas dėl politinėms partijoms, organizacijoms bei žydams priklausančio turto paėmimo. Visi politinių ir kitų organizacijų bei žydų archyvai, kny-

⁶⁸ История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР.— Киев, 1979, с. 105.

⁶⁹ Клуби і бібліотеки Радянської України.— Київ, 1960, с. 149.

⁷⁰ Wahl P. Die Nowgoroder Bibliothek und ihre Kostbarkeit.— Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1943, H. 1/2, S. 62—65.

⁷¹ Сеглин Е. Районные и сельские библиотеки Латвийской ССР.— Библиотекарь, 1954, № 4, с. 12.

⁷² Jurginis J. Sunaikintos knygos ir rankraščiai.— Tarybų Lietuva, 1945, vasario 11.

⁷³ MACB RS, F 159—21, l. 9.

⁷⁴ Vairas K. LTSR centrinė valstybinė biblioteka vokiečių okupacijos metu.— Tiesa, 1945, gegužės 23.

⁷⁵ Hitlerinė okupacija Lietuvoje.— V., 1961, p. 430.

⁷⁶ Kisiniėnė V. VVU biblioteka vokiečių okupacijoje.— Bibliotekų darbas, 1970, Nr. 6, p. 17.

⁷⁷ Vladimirovas L. 400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje.— Kn.: Kultūrų kryžkelėje. V., 1970, p. 83.

⁷⁸ MACB RS, F 9—3023, l. 114; F 159—21, l. 10.

⁷⁹ Dėl sovietų turto registravimo.— Okininko patarėjas, 1941, lapkričio 7.

gynai ir bibliotekos nustatytą dieną turėjo būti staiga ir netikėtai konfiskuoti, užantspauduoti, o jų, ypač bibliotekų, charakteristikos per dvi dienas pristatytos apygardų komisarams⁸⁰.

Pirmomis okupacijos dienomis Laikinoji Lietuvos vyriausybė „pasišalinusių asmenų“ bei „buvusių TSRS piliečių“ turą neva tai perdavė savivaldybėms, uždarytų kultūros namų — valstybinėms viešosioms bibliotekoms, o pirklių-skaityklų — pradžios mokykloms⁸¹, įpareigojo valstybinių viešųjų bibliotekų vedėjus perimti likviduojamų įstaigų bei organizacijų ir pasitraukusių bei areštuotųjų asmenų ir žydų tautybės piliečių bibliotekas⁸². Tačiau hitleriniai okupantai šios „vyriausybės“ potvarkius nepripažino, o ir ją pačią 1941 m. rugpjūčio pradžioje likvidavo. Vokiečių karinės bei civilinės administracijos organai minėtų organizacijų bei asmenų knygas savindavosi ir į valstybinių viešųjų bibliotekų vedėjų pretenzijas nekreipdavo jokio dėmesio⁸³. Bibliotekoms būdavo geriausiu atveju perduodami mažai vertingi naikinamų bibliotekų likučiai. Sakysim, sušaudę Jagomastų šeimą, hitlerininkai jos biblioteką — apie 2000 knygų — sunaikino arba išsiuntė į Vokietiją, ir tik apie 100 tomų pavyko perimti Vilniaus universiteto bibliotekai⁸⁴.

Knygas, paimtas iš uždarytų bibliotekų, iš nužudytų bei „pasišalinusių“ asmenų ir žydų tautybės piliečių butų, okupantai rinko į specialius knygų rūšiavimo centrus. Vilniuje toks centras

buvo įrengtas Lietuvos TSR Mokslų Akademijos trečiosios bibliotekos patalpose, Kaune — buv. žydų klubo patalpose. Iš čia į Vokietiją buvo išgabenta dešimtys dežių knygų⁸⁵. Centrinės valstybinės bibliotekos pastangos gauti leidimą atsirinkti iš skiriamų sunaikinimui jai reikalingų knygų buvo be rezultatų. Tik okupacijos pradžioje jai buvo pavykę perimti uždaramų Kauno partinio švietimo namų, Lietuvos liaudies pagalbos sąjungos, pionierių rūmų bei profsąjungų bibliotekų knygas⁸⁶.

Daug knygų hitleriniai fašistai sunaikino knygų prekybos sistemoje. Vien tik 1941 m. liepos — rugsėjo mėnesiais Lietuvos TSR valstybinei leidyklai buvo padaryta nuostolių už 8.296.000 rb.⁸⁷

Nauja bibliotekų naikinimo banga prasidėjo 1942 metų pabaigoje, pradėjus masiškai atiminėti iš jų patalpas kariuomenės reikalams. Iš patalpų buvo iškraustytos, suverčiant knygas kur pakliuvus, Lietuvos TSR centrinė valstybinė biblioteka, Mokslų Akademijos antroji biblioteka⁸⁸, Šiaulių viešoji biblioteka⁸⁹, daugelis mokyklų bibliotekų. 1942 m. gale Šiaulių mieste hitlerinė kariuomenė buvo užėmusi Prekybos instituto, Prekybos mokyklos, vidurinės amatų mokyklos, abiejų gimnazijų ir 9 iš 10 pradžios mokyklų patalpas. 1943 metais iš patalpų buvo iškraustytos Trakų mokytojų seminarija, Sventioniu, Telšiu, Raseinių, Kėdainių, Panevėžio 1-oji ir 2-ji, Kupiškio, Kaišiadorių⁹⁰ ir kitos gimnazijos.

⁸⁰ CVA, R-174, ap. 1, b. 82, l. 363.

⁸¹ Uždaromi (. . .) — Ckininko patarėjas, 1941, liepos 18.

⁸² Tvarkomas viešųjų bibliotekų veikimas. — Į laisvę, 1941, liepos 23.

⁸³ CVA, R-629, ap. 1, b. 1051, l. 138.

⁸⁴ Kaunas D. Jagomastų knygų likimas. — Naujos knygos, 1980, Nr. 2, p. 41.

⁸⁵ MACB RS, F 159—26, l. 16.

⁸⁶ CVA, f. 1655, ap. 1, b. 98, l. 105.

⁸⁷ Kvietinskas P. Vokiškųjų barbarų siautėjimo padariniai knygų leidyboje Lietuvoje. — Tarybų Lietuva, 1945, vasario 9.

⁸⁸ Matulis J. Brendimo keliu. — Tiesa, 1965, liepos 17.

⁸⁹ CVA, R-629, ap. 1, b. 1066, l. 86.

⁹⁰ Ten pat, b. 14, l. 281; b. 149, l. 8, 11, 18—19, 29, 54, 58, 64, 82.

Itin daug bibliotekų vokiškieji fašistiniai grobikai sunaikino 1944 metais bėgdami iš Lietuvos.

Dar 1942 m. sausio 3 d. Hitleris buvo išleidęs įsakymą kariuomenei atsisraukiant viską naikinti. Šis reikalavimas vėliau ne kartą buvo kartotas. Įsakyme hitlerinei armijai 1943 m. rugsėjo 4 d. buvo sakoma: „Priešininkui turi atitekti ilgam laikui visiškai netinkama naudoti ir gyventi dykuma“⁹¹. Buvo sudarytos specialios komandos, kurios padeginėdavo bei sprogdindavo fabrikus, mokslo ir kultūros įstaigas. Vien tik Lietuvos teritorijoje okupantai sugriovė daugiau kaip 80.000 pastatų⁹².

Dotnuvoje gyvenę okupantai tikino, kad Lietuvos žemės ūkio akademijos pastatas nebus sprogdinamas, nes neturįs karinės reikšmės. Todėl iš jo nieko nebuvo išgabenta. Ir kai buvo pranešta, kad iki sprogdimo beliko 20 minučių, ne ką buvo galima beišnešti⁹³. Betgi sprogdimo užtaisai nebuvo stiprūs, namas buvo tik apgriautas, biblioteką dar galėjo būti išgelbėta⁹⁴. Tada sprogdintojai pastatą padegė, kruopščiai rinkta 34.000 tomų žemės ūkio literatūros biblioteka žuvo⁹⁵.

Bėgdami iš Vilniaus, hitleriniai okupantai susprogdino Mokslų Akademijos trečiosios bibliotekos rūmus, kuriuose dar buvo likę bibliotekos likučių⁹⁶, buvo užminavę Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rūmus, tačiau juos susprogdinti sutrukdė veržlūs Raudonosios Armijos veiksmai. Kaune hitlerininkai susprogdino Fizikos-chemijos instituto rūmus, juose buvusi biblioteka žuvo⁹⁷. Jie padegė Vilniaus universiteto biblioteką, tačiau universiteto darbuotojams gaisrą pavyko užgesinti⁹⁸. Vilniuje hitlerininkai padegė Mokslų Akademijai priklausiusią buv. evangelikų reformatų sinodo biblioteką. Jos prižiūrėtojas su sūnumi buvo bandęs knygas gelbėti, bet vokiečių kulkosvaizdžio ugnis užtvėrė kelią. Laimė, kulkos pralėkė pro šalį⁹⁹. Kitoje Lietuvos vietoje kulkos buvo, deja, taiklės. Bėgdami iš Biržų apskrities, hitlerininkai padegė Miežiūnų kaimo mokyklą. Mokiniai šoko gelbėti bibliotekos knygų. Driokstelėjo šūviai, du mokiniai krito negyvi¹⁰⁰.

Bėgdami iš Lietuvos, hitlerininkai sudegino, susprogdino, subombardavo¹⁰¹ Anykščių (2228 knygos), Ario-

⁹¹ «Совершенно секретно!...», с. 527.

⁹² Hitlerininkų piktadarybės Pabaltijyje.— V., 1957, p. 8.

⁹³ Jurginis J. Siurpus Lietuvos istorijos puslapis.— V., 1958, p. 60.

⁹⁴ Balutis A. Paskutinės Žemės ūkio akademijos dienos.— Tarybų Lietuva, 1944, lapkričio 26.

⁹⁵ Kriščiūnas J. Dar vienas kraugerių-hitleri inkų barbariškumo pavyzdys.— Ten pat, rugsėjo 18.

⁹⁶ MACB RS, F 159—21, 1. 10.

⁹⁷ Žiugžda J. Respublikos švietimo organų dabarties uždaviniai.— Tarybinė mokykla, 1945, Nr. 1, p. 7.

⁹⁸ Zaremba B. Knygos buvo išgelbėtos.— Tiesa, 1966, rugsėjo 1.

⁹⁹ Vokiečiai sudegino Vilniaus evangelikų-reformatų sinodalinę biblioteką.— Tiesa, 1944, rugsėjo 16, 18.

¹⁰⁰ Norėjo žmones gyvus sudeginti.— Tiesa, 1945, vasario 6.

¹⁰¹ Sarašas sudarytas remiantis archyvų (KMA, f. 4, ap. 2, b. 72, l. 2, 8, 52, 54, 59, 72; b. 73, l. 4, 19, 23, 32; b. 74, l. 30, 32, 40, 42, 49—50, 52, 69, 71, 74, 76; b. 75, l. 30, 34; b. 76, l. 22, 23, 51, 61, 64), rankraštyių (VUB RS, F 85—BJ 48, l. 77;—BJ 61, l. 37;—BJ 164, l. 30;—B 333, l. 9;—B 434, l. 23; MACB RS, F 159—21, l. 3). okupacinės administracijos 1943 m. balandžio 1 d. anketos bei periodinės spaudos (Maciulis V. Jų neužmirš tėvynė.— Bibliotekų darbas, 1967, Nr. 1, p. 32; Zonytė J. Bibliotekos jubiliejus.— Ten pat, Nr. 7, p. 11; Mikoliūnas A. Liko gyventi jų rūpesčiais.— Ten pat, Nr. 10, p. 27; Janonienė G., Vidaitis A. Bibliotekos kelias.— Ten pat, 1972, Nr. 1, p. 27; Vokiškųjų barbarų darbas.— Tarybų Lietuva, 1944, rugpjūčio 12;

galos (1707 knygos), Aukštadvario (429 knygos), Baisogalos (694 knygos), Cekiškės (2068 knygos), Daugailių (1797 knygos), Dūkšto (1312 knygos), Gelgaudiškio (411 knygų), Jonavos (1039 knygos), Josvainių (500 knygų), Kaltanėnų (1494 knygos), Kauno V. Kudirkos (apie 25.000 sutvarkytų ir tiek pat netvarkytų knygų), Krinčino (1199 knygos), Kudirkos Naumiesčio (3288 knygos), Nemunėlio Radviliškio (4024 knygos), Obelių (1324 knygos), Pakruojo (2519 knygų), Pandėlio (2566 knygos), Panemunėlio (1772 knygos), Papilio (1882 knygos), Pušaloto (2117 knygų), Raseinių (1063 knygos), Ramygalos (1974 knygos), Rietavo (620 knygų), Rudiškių (1075 knygos), Rudnikų, Salako (1835 knygos), Saločių (2225 knygos), Simno (1416 knygos), Skaudvilės (3190 knygų), Skiemonių (187 knygos), Stakiškių (1732 knygos), Sakių (3383 knygos), Šiaulių (38.308 knygos), Silalės (660 knygų), Šiluvos (1933 knygos), Svencionių (9500 knygų), Tverų (321 knyga), Užpalių (1758 knygos), Užuguoščio (1157 knygos), Varėnos II (1116 knygų), Varnių (352 knygos), Veiverių (650 knygų), Vilkijos (2474 knygos), Vilniaus 1-ją (apie 53.000 knygų), Virba-

lio (1006 knygos), Zapyškio (1443 knygos) ir kitas valstybines viešąsias bibliotekas.

Lietuvos TSR švietimo liaudies komisariato 1944 metų rudenį surinktomis žiniomis, bėgdami hitlerininkai sugadino 60 valstybinių viešųjų bibliotekų¹⁰². Kita tiek bibliotekų buvo išgrobstyta bei praktiškai sunaikinta. Tarp jų valstybinės viešosios bibliotekos: Mažeikių¹⁰³, Skuodo¹⁰⁴, Saukėnų, Serežiaus¹⁰⁵, Tauragės, Svėkšnos¹⁰⁶, Zagarės¹⁰⁷ ir dešimtyt kitų.

Ne mažiau nukentėjo ir mokyklų bibliotekos. Išlaisvinus Lietuvą, didžioji mokyklų dalis buvo be palatų, be bibliotekų.

Apytikriaus duomenimis, okupacijos metais hitleriniai fašistai Lietuvoje sunaikino ne mažiau kaip tris milijonus knygų¹⁰⁸. Vien tik valstybinės viešosios bibliotekos neteko pusės milijono knygų¹⁰⁹, kas sudaro maždaug $\frac{2}{3}$ karo išvakarėse turėto jų fondo.

Hitlerinų fašistų kėsmai sunaikinti arba išgabenti Tarybų Lietuvos knygų resursus, nepaisant visų jų pastangų, buvo įvykdyti tik iš dalies. Dalis knygų buvo išsaugota. Svarbų vaidmenį išsaugant knygas suvaidino bibliotekų darbuotojai, antifašistiškai nusiteikę inteligentai, darbininkai bei valstiečiai,

Naktinis M. Biržai kėlėsi iš griuvėsių.—Biržiečių tarybinis žodis, 1945, vasario 12; **Drobulienė L.** Knyga—visų draugas.—Aukstinė varpa (Pakruojis), 1967, kovo 30; **Valantienė B.** Mūsų bibliotekos jubiliejus.—Leningio balsas (Tauragė), 1972, gegužės 23; **Vilimas V.** Atidaryta Šiaulių valst. biblioteka.—Raudonoji vėliava (Šiauliai), 1945, kovo 3; **Vauverys S.** Bibliotekų ir skaityklų atkūrimas Alytaus apskr.—Tiesa, 1945, liepos 4; **Mikalauskas P.** Iš bibliotekos istorijos.—Kommunizmo vėliava (Vilkija), 1958, kovo 26; **Макаренко А.** Культурный центр волости.—Советская Литва, 1947, 29 мая) duomenimis.

¹⁰² Atgyja Lietuvos TSR bibliotekos.—Tiesa, 1944, gruodžio 10.

¹⁰³ **Laurinavičius J.** Pustapiai apie praitį.—Pergalės vėliava (Mažeikiai), 1974, gruodžio 3.

¹⁰⁴ **Abrutytė I.** Miesto bibliotekos istorijos fragmentai.—Mūsų žodis (Skuodas), 1973, balandžio 7.

¹⁰⁵ KMA, f. 4, ap. 2, b. 72, l. 65; b. 73, l. 13.

¹⁰⁶ **Jermakovas P.** Dveji metai.—Tarybinis žodis (Tauragė), 1946, spalio 10.

¹⁰⁷ VUB RS, F 85—BJ 109, l. 44.

¹⁰⁸ Lietuvių literatūros istorija.—V., 1968, t. 4, p. 80.

¹⁰⁹ **Poška A.** Daugiau dėmesio mūsų bibliotekų darbiui.—Tiesa, 1945, kovo 11.

slėpę knygas nuo tikrinimų, nevykdę okupantų nurodymų. Lemiamą vaidmenį išsaugant respublikos bibliotekų fondus suvaidino tarybinės liaudies ir Raudonosios Armijos atsparumas, vertęs hitlerinius fašistus vis daugiau dėmesio skirti jėgų ir resursų mobilizavi-

mui karui tęsti, lėtinant kultūros vertybių atrikimo bei išgabenimo ar sunaikinimo planų vykdymą. Veržlūs Raudonosios Armijos smūgiai, vaduojant Tarybų Lietuvą, sutrukdė okupantams išgabenti ar vietoje sunaikinti daugelio respublikos bibliotekų fondus.

Lietuvos TSR kultūros darbuotojų tobulinimosi institutas

Įteikta
1984 m. spalio mėn.

ЗЛОДЕЯНИЯ ГИТЛЕРОВСКИХ ОККУПАНТОВ ПО УНИЧТОЖЕНИЮ БИБЛИОТЕК И КНИЖНЫХ ФОНДОВ В ЛИТВЕ

КЛЕМЕНСАС СИНКЯВИЧЮС

Резюме

Вступив на территорию Советской Литвы, гитлеровские оккупанты приостановили деятельность всех библиотек и незамедлительно ликвидировали библиотеки партийных, комсомольских, мопровских, профсоюзных и других организаций, приклубные библиотеки. Часть государственных массовых, школьных и научных библиотек — всего около 2000—2500 библиотек. Библиотеки, которым осенью 1941 года было дано разрешение возобновить деятельность, тщательно очищались от марксистской, антифашистской и другой фашистскому рейху негодной литературы, от книг авторов еврейской национальности, от литературы народов стран, воюющих против рейха — польской, французской, английской, русской, американской.

Многие десятки и сотни тысяч книг вывозились в Германию для пополнения фондов библиотек рейха.

Около 1/10 части всех библиотек была уничтожена немецкими войсками при ведении боевых действий по захвату советских территорий в июне 1941 года. Более 1/3 всех уцелевших библиотек оккупанты взорвали, подожгли или разграбили при бегстве из Литвы летом 1944 года.

Всего за годы немецко-фашистской оккупации в Литве было уничтожено около 3 млн. книг. Одни только государственные массовые библиотеки потеряли 0,5 млн. книг, т. е. около 2/3 всего своего фонда, имевшегося в них до начала оккупации.

Степень книжных потерь была еще выше, если бы гитлеровские фашисты могли беспрепятственно осуществлять свои планы. Многие десятки тысяч книг уберегло от уничтожения антифашистски настроенное население. Форсировать осуществление своих планов агрессорам не позволили решительные действия Красной Армии.

CRIME OF HITLER OCCUPANTS IN DESTROYING LIBRARIES AND BOOKS IN THE SOVIET LITHUANIA

KLEMENSAS SINKEVICIUS

Summary

Carrying out the subjugation policy in occupied countries Hitler fascists decisively destroyed libraries and their book stocks. In Lithuania even in the first days of occupation they closed and destroyed all the libraries of the Communist party of Lithuania, Comsomol, Lithuanian people help union, trade union and other organizations, culture houses and cottage-reading rooms, part of state, public, school and scientific libraries. Nearly 2,5 thousand libraries have been fully destroyed.

Communist, antifascist, pacifist literature, books written by Jewish authors and those of countries that were at war with Hitler Germany had to be taken out of stocks from all the left libraries. More valuable publications were transported to Germany. In Lithuania in the years of occupation Hitlerites destroyed and carried out from the country more than 3 million books. Only state public libraries lost 0,5 million books, that is 2/3 of pre-war book stocks.